

**ҚОС ЖАРНАҚТЫЛАР
КЛАСЫ САБЫНКӨКТЕР,
РАУШАНГҮЛДІЛЕР,
ЕРІНГҮЛДІЛЕР
ТҰҚЫМДАСТАРЫНА
СИПАТТАМА.**

Орындаған: Байбатыр. Г
Тексерген: Алдасугурова. Ч

ЖОСПАРЫ

- Қосжарнақтылар класы
- Магнолялар тұқымдасы
- Раушангүлдер тұқымдасы
- Ерінгүлділер тұқымдасы
- Сабынкөктер тұқымдасы
- Пайдаланған әдебиеттер

ҚОС ЖАРНАҚТЫЛАР НЕМЕСЕ МАГНОЛИОПСИДТЕР КЛАСЫ

- Түрлерінің саны 200 мыңнан астам (300 тұқымдас) болады.
- Көп жемістілерге 30 - дай тұқымдас жатады , олардың біреулері негізінен ағаштар , сиректеу бұталар , ал екіншілері - су да және құрғақта өсетін шөптесін өсімдіктер , сиректеу бұталар . Көп жемістілердің гүлінің сыртқы құрылысы ашық тұқымдылардың стробилдеріне ұқсас болады . Гүл табаны ұзынша болып келеді , оған спиральдің бойымен саны жағынан аса көп болып келетін гүлдің әртүрлі мүшелері орналасады . Кейбір жағдайларда олардың вегетативтік органдарының микроскопиялық құрылысында ашық тұқымдылармен ортақ белгілері сақталған

- Көп жемістілер Евразияның , Солтүстік және Оңтүстік Американың тропикалық және субтропикалық аймақтарында кеңінен таралған өсімдіктер . Осылардың барлығы олардың қарапайымдылығын және ертеде пайда болғандығын көрсетеді . Көп жемістілер жабық тұқымдылардың ішіндегі ең көрнекті топ , онымен қос жарнақтылардың да , дара жарнақтылардың да шығу тегінің эволюциялық жолдары байланысты .

МАГНОЛИЯЛАР ТҰҚЫМДАСЫ

- Бұл тұқымдаста 200 - ден аса түр бар (20 туыс) . Олардың көпшілігі жойылып кеткен өсімдіктер . Магнолиялар өткен геологиялық кезеңдерде кең таралған өсімдіктер болған , олар солтүстікте поляр шеңберіне жақын орналасқан елдерде , тіптен Шпицберген , Гренландия аралдарына таяу жерлерге дейін , ал оңтүстікте Австралияға жеткен . Кейіндеу климаттың салқындауына байланысты олардың ареалының солтүстік бөлігі жойылған . Қазіргі кезде магнолиялардың ареалы үзік , оның өзі осы тұқымдастың бүтіндей ертеде пайда болған өсімдіктер екендігін көрсетеді . Қазіргі кездегі түрлерінің ең көп таралған орталығына Қытайдың Оңтүстік Шығысы , Индоқытай , Индияның Солтүстік - Шығысы жатады .

- Қсилемасының әртүрлі гистологиялық элементтері трахеидтерден және баспалдақты перфорациясы (тесіктері) бар қарапайым түтіктерден бастап , қарапайым перфорациясы бар маманданған түтіктерге дейін болады . Гүлдері үлкен , Әдетте өсімдіктің сабағының жоғарғы жағында орналасады , гүл серігі қарапайым немесе қосарланған болып келеді және шеңбердің бойымен орналасады . Аталықтары мен аналықтары жеке - жеке тұрады , олардың сан мөлшері ерекше көп және спиральдың бойымен орналасады . Жемістерінің Дәні көп жағдайда үлкен болады . Олар таптамалардың жиынтығынан (сборная листовка) , сиректеу жаңғақшалардың жиынтығынан тұрады .

- Магнолия туысы. Бұл туыста 70 - тей түр бар , олардың 20 - дайы сәндік өсімдіктер ретінде мәдени жағдайда өсіріледі. Солтүстік Америкада(мәңгі жасыл түрлері) және Азияның Оңтүстік шығысында (жапырақты түрлері) кең таралған.

- Бұрынғы одақтас республикалардың территориясында табиғи жағдайда сібір магнолиясы (магнолия сибирская *M. obovata*) деп аталынатын бір ғана түр өседі (курил аралдарында) . Мәдени жағдайда ең көп отырғызылатын түріне үлкен гүлді магнолияны (магнолия крупноцветковая *M. grandiflora*) жатқызуға болады . Ол Флоридадан шыққан мәңгі жасыл ағаш , гүлі үлкен , түсі балауыз (воска) тәрізді ақ және жағымды иісі болады . Магнолияның кесілген бөренелері әртүрлі бұйымдар жасауға қажетті аса құнды материал болып саналады .

РАУШАНГҮЛДЕР ТҰҚЫМДАСЫ

- Түрлерінің саны 3 мыңдай (115 туыс) , олар солтүстік ендіктің субтропикалық және қоңыржай климатты елдерінде кеңінен таралған , кейбір түрлері оңтүстік ендіктегі елдерде де өседі . Раушангүлдер жалпы алғанда табиғи тұқымдас болғанмен , олардың вегетативтік және генеративтік (репродуктивтік) органдарының құрылысы алуантүрлі болып келеді . Өмірлік формалары мәңгі жасыл ағаштардан шөптесін өсімдіктерге дейін (негізінен көпжылдық) болады . Жапырақтары қарапайым және күрделі , жапырақ серігі бар немесе жапырақ серігі жоқ , қауырсынды және саусақ- салалы жүйкеленген болып келеді . Бір түрлерінде гүлдерінің және жемістерінің белгілерінің біршама қарапайым болып келуі , бұларды көп жемістілерге жақындатады , мысалы пестик терінің санының көп болуы . Екінші біреулеріне гүлдің жеке леген бөліктерінің (мүшелерінің) редукцияға ұшырауы және прогрессивтік белгілерінің болуы , мысалы жатынының төмен болуы тән .

- Гүлдерінің мамандануы көп жағдайда жемісте рімен дөндерінің таралуына негізделіп бағытталған бейім делушіліктің пайда болуына қарай жүрген . Тұқымдастың негізгі қасиеті оның гинецейімен гүл табанының құры : лысында . Гүлдерінің гүл табаны конус тәрізді және гинецейі көп апокарпты немесе гүл табаны ойыс және гинецейі ценокарпты болып келеді . Осындай бір - бірінен алыс жататын екі форманың арасында көптеген аралық формаларыда болады . Табақша , тостағанша немесе бокал тәрізді болып ұлғайған гүл табанын гипантия деп атайды . Оның түзілуіне , гүл табанынан басқа , гүлдің басқада бөліктері тостағанша жапырақшаларының , күлте жапырақшалардың , аталық тарының түп жағы кейде тіптен тостағаншаның астыда қатысады . Көп жағдайда жемістер піскен кездерде гүл табаны ашық түске боялып етженді және шырынды жағдайға келеді , ол дегеніміз жемістерімен дөндерінің жануарлар арқылы таралуына мүмкіндік туғызады .

- Раушангүлдер сарғалдақ гүлдерден мынадай белгілері арқылы ажыратылады : гипантиі жақсы жетілген ; жапырақ тарында жапырақ серіктерінің болуы ; кейде гүлдерінің астында тостағанша асты жапырақшаларының (подчащия) болуы , әсіресе шөптесін формаларында , гүлдері барлық уақытта актиноморфты , циклді , гүлсерігі қосарланған 5 мүшелі (сиректеу 4 мүшелі) және аталықтары көп мүшелі , олар 5 қатар шеңбер түзіп орналасады . Раушангүлдердің шөптесін формаларының ішінде сарғалтақгүлдер тұқымдасы секілді мал азығы ретінде пайдаланылатын өсімдіктер жоқтың қасы , алайда улы түрлері өте сирек кездеседі .
- Раушангүлдер тұқымдасын гүлдерінің және жемісте рінің құрылысының ерекшеліктеріне қарай **төрт тұқым дастармағына** бөледі : тобылғылар , итмұрындар , алмалар , қараөріктер .

ЕРІНГҮЛДІЛЕР ТҰҚЫМДАСЫ

- Тұқымдасқа 4 мыңдай түр жатады (200 - ден астам туыс) . Көпжылдық және біржылдық шөптесін өсімдіктер , жартылай бұталар , сиректеу бұталар . Антарктидадан басқа құрлықтардың барлығында өседі , бірақ түрлерінің ең тараған жерлері Жерорта теңізі жағалауының , Алдыңғы және Орта Азияның шөлді және шөлейт аудандары . Сабағы 4 қырлы . Жапырақтары кезектесіп орналасады . Жапырақтары қара пайым (жай жапырақтар) , қо салқы жапырақшалары бол майды . Сабақтары мен жапырақтары безді түктермен немесе қабыршақтармен жабылған , олар эфир майларын бөліп шығарады . Гүлшоғыры әртүрлі тирстен тұрады . Гүлдері зигоморфты , көп жағдайда екі ерінді , сиректеу актиноморфты гүлге өте жақын болады .

○ Тостағаншалары біріккен , қоңырау тәрізді , түтік тәрізді немесе екі ерінді , әдетте 5 - мүшелі . Күлтесі барлық уақытта 5 - мүшелі . Желектердің бірігуінің нәтижесінде күлтенің төменгі жағы трубка ал жоғарғы жағы отгиб (күлте алақаны) түзеді . Қалыпты жағдайда отгиб екі ерінді болады , жоғарғы ерін 2 желектен , ал төменгі ерін 3 - желектен тұрады . Сиректеу ол 4 - мүшелі немесе бір ерінді болады . Түтіктің іші жалаңаш және жылтыр немесе аталықтардың біріккен жерінен сәл төмендеу түктердің (үлпектердің) шеңбері болады . Осы бейімделушіліктің болуы немесе болмауы аса маңызды систематикалық белгі болып табылады . Андроцейі күлтенің трубкасына бекінген 4 аталықтан тұрады , оның 2 ұзын , 2 қысқа болады . Андроцейі 2 аталықтан тұратын туыстарыда кездеседі . Гинецейі барлық уақытта 2 біріккен жеміс жапырақшаларынан тұрады . Гүлтүйіні жоғарғы , бірақ 4 ұялы (бөліп тұратын пердесінің 2 - жалған) , әр ұяда 1 - ден тұқымбүрі болады . Аналықтың мойны біршама ұзын болады және 2 - жақтаулы аналық аузымен (2 - лопостным рыльцем) , аяқталады

○ Ақ тауқалақайдың гүлінің формуласы :

↑ Ca , Co (2 + 3) A2 + 2

○ Жемісі 4 жаңғақшаға бөлінеді .

Тауқалақайлар тұқымдасына жататын өсімдіктер бойында көп мөлшерде , жағымды иіс шығаратын эфир майының болуына байланысты парфюмерия өндірісінде тамақ өнеркәсібінде және медицинада кеңінен қолданылады .

Кейбір өсімдіктер сәнді болып келеді , сондықтанда оларды гүл өсіру шаруашылығында пайдаланады.

Мындай түрлері арамшөптер болып табылады : ақ тауқалақай, қайызғақшөп туысының түрлері, пикульник және басқалар.

САБЫНКӨКТЕР ТҰҚЫМДАСЫ

- Сабынкөктер тұқымдасы (лат. Scrophulariaceae) - қос жарнақты шөптесін өсімдіктер, ішінара бұта және шырмауық тәрізділер, көпшілік түрлері сапрофит, жартылай паразит және паразит болып келеді. Жер шарының барлық аймақтарында кездеседі, негізінен, қоңыржай және субтропиктік белдемдерде өсетін 250 туысы, 3 мыңнан астам түрі бар. Қазақстанда 23 туысқа бірігетін 170-тен аса түрі белгілі. Олар республиканың барлық облыстарында кездеседі. Сабынкөктер тұқымдасына жататын өсімдіктердің жапырақтары көбіне кезектесіп, кейбір түрлерінде қарама-қарсы не жеке-жеке орналасады. Гүлі қос жынысты, пішіні, құрылысы жағынан алуан түрлі болып келеді. Тостағаншасы ұзынды-қысқалы 4 — 5 тостағанша жапырақшалардан, күлтесі 4 не 5-тен тұтасып кеткен, пішіні дөңгелек не қос ерінді болады. Аталығы негізінен төртеу, аналығы жоғары жатынды, қос ұялы. Жемісі — көп тұқымды қорапша, сирек жидек тәрізді. Көптеген түрінің тұқымдары желмен тозаңданады, вегетативті көбейетін түрлері де кездеседі. Сабынкөктер тұқымдасының көпшілігі егістік пен шабындықтардың арам шөбі, кейбір түрлері улы болады, араларында балды және дәрілік түрлері де кездеседі. Қазақстанда өсетін 8 түрі (Бор сиякөгі, Жоңғар сабынкөгі, Нұрания сабынкөгі, Алатау бөденешөбі, Киікшөптес бөденешөп, Тарбағатай қандыгүлі, Шу-Іле қандыгүлі, Дауыр цимбариясы) Қазақстанның “Қызыл кітабына” енгізілген.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1. Ағелеуов Е. және т.б. Ботаника, өсімдіктер анатомиясы мен морфологиясы.
- 2. Әметов Ә.Ә. Ботаника.
- 3. Мұсақұлов Т. Ботаника.